

Marek Mariusz Tytko
(*Uniwersytet Jagielloński*)

ARCHIWALIA NSZZ „SOLIDARNOŚĆ” (1980–1989) W ZASOBIE FUNDACJI CENTRUM DOKUMENTACJI CZYNU NIEPODLEGŁOŚCIOWEGO W KRAKOWIE. PROBLEMY METODOLOGICZNE OPRACOWYWANIA „SOLIDARNOŚCIOWYCH” ZBIORÓW DRUGIEGO OBIEGU

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie zbiorów dotyczących NSZZ „Solidarność” (tzw. solidarianów) w Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego (wydawcy periodyku „Sowiniec”) w Krakowie. Artykuł niniejszy ma charakter wstępnego rekonesansu, nie pretenduje do wyczerpania tytułowego zagadnienia. Autor przy opracowaniu tekstu zastosował historiograficzną metodologię analizy dokumentu (analizy źródeł)¹. Stan badań nad zbiorami FCDCN (kolekcjami o walorach edukacyjnych) wykazano w dalszej części artykułu. Współcześnie Naród Polski zagrożony jest utratą pamięci historycznej, zatraceniem własnych korzeni, identyfikacji z własną historią, w tym z dziejami walk o niepodległość. Jak dotąd największym na świecie społecznym ruchem wolnościowym w całej historii był ruch „Solidarności”, liczącej szacunkowo ok. 9,5 mln członków w 1981 r. Przeciwdziałanie zagrożeniu utraty źródeł o NSZZ „Solidarność” służy m.in. wspomniana Fundacja, która pragnie ocalić od bezpowrotnego zniszczenia i zapomnienia antykomunistyczną, wolnościową, niepodległościową tradycję „solidarnościową” i edukować społeczność w zakresie patriotyzmu i polskiej świadomości historycznej, polskiej kultury niepodległości.

O Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego w Krakowie

FCDCN powołana została przez Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prezydenta miasta Krakowa oraz Wojewodę Krakowskiego w czerwcu 1998 r. Fundacja ma trzech

¹ Dziękuję mgr. Adamowi Rolińskiemu z Biblioteki Jagiellońskiej za informacje dotyczące szczegółowego wykazu zbiorów FCDCN, które w niniejszym studium posłużyły do opracowania rozdziału pt. „Informacja o «solidarnościowych» zbiorach FCDCN”.

publicznych (państwowych lub samorządowych) fundatorów instytucjonalnych, którymi są: 1) Uniwersytet Jagielloński (w jego imieniu – Rektor), 2) Gmina Miasta Kraków (w jej imieniu – Prezydent), 3) Państwo Polskie – Rzeczpospolita Polska (w jej imieniu – Wojewoda). Należy podkreślić, że FCDCN nie jest fundacją prywatną, ale państwowo-samorządową. Według statutu Fundacja ma na celu m.in. gromadzenie, zabezpieczanie, opracowywanie i udostępnianie historycznych materiałów dokumentalnych dotyczących polskich walk o niepodległość w XIX i XX stuleciu.

Dokumentacja niepodległościowych zmagania Polaków to jeden obszar pracy Fundacji (archiwalny, biblioteczny, muzealny). Drugim – niemniej ważnym – jest prowadzenie działalności badawczej, edukacyjnej i wydawniczej w zakresie niepodległościowego aspektu dziejów Polski. Obecnie, w związku ze wspomnianymi zadaniami statutowymi, FCDCN m.in. wydaje w celach edukacyjnych wyniki badań nad dziejami polskich walk o niepodległość, np. w postaci książek historycznych ukazujących się w serii „Biblioteka Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego” (ale i poza tą serią), oraz publikuje czasopismo (punktowane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego) – półrocznik naukowy „Sowiniec”. Ponadto prowadzi strony internetowe www.sowiniec.com.pl oraz solidar.pl (na tym ostatnim portalu znajduje się Muzeum „Solidarności”). Trzecim obszarem statutowej działalności FCDCN jest współpraca z innymi placówkami zajmującymi się podobną tematyką. Fundacja skupiła wokół tematyki niepodległościowej rozmaite środowiska naukowe i patriotyczne, a także wielu działaczy NSZZ „Solidarność” z lat osiemdziesiątych – nie tylko z Krakowa, ale i z różnych miejscowości w Małopolsce.

Statut FCDCN jest dostępny w Internecie, gdzie można przeczytać:

„§ 7. Celem Fundacji jest: gromadzenie, zabezpieczanie, opracowywanie i udostępnianie materiałów historycznych dokumentujących zmagania niepodległościowe Polaków w XIX i XX wieku oraz prowadzenie i wspieranie działalności badawczej i edukacyjnej. Fundacja realizuje zadania publiczne [...] w zakresie: 1) podtrzymywania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej; 2) nauki, edukacji, oświaty i wychowania; 3) kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i tradycji.

§ 8. Fundacja realizuje swoje cele przez [...]: 1) powołanie centrum programującego edukację i wychowanie w duchu patriotycznym [...]; 2) inicjowanie, prowadzenie i wspieranie badań na temat zmagania niepodległościowych Polaków w XIX i XX wieku [...]; 3) przejmowanie zagrożonych zbiorów i ich konserwację [...]; 4) współpracę w zakresie kompletowania zbiorów z innymi placówkami tego typu w kraju i za granicą; 5) przyjmowanie zbiorów dokumentów i archiwaliów [...]; 6) uruchomienie i prowadzenie ośrodka muzealno-badawczego [...]; 7) organizowanie pomocy i współpracę z innymi placówkami muzealno-dokumentacyjnymi [...]; 8) ewidencję miejsc związanych z pamięcią walk niepodległościowych w Krakowie i Małopolsce [...]”².

² Zob.: http://drugiobieg.info/php/7_o_fundacji.php?ID3=65&username=&s=1&sort=ID (dostęp 26 I 2018 r.).

Nurt „solidarnościowy” w publikacjach FCDCN i jej współpracowników

Stan badań nad „solidarianami” w zbiorach FCDCN. Pracownicy lub współpracownicy krakowskiej Fundacji, m.in. korzystając z jej bogatych zbiorów, przebadali także wybraną problematykę „solidarnościową” z lat osiemdziesiątych XX w. Pokłosiem owych badań (lub rekonesansów) nad archiwaliai „solidarnościowymi” są katalogi wystaw, monografie i płyty. FCDCN, lub imiennie jej współpracownicy, wydali m.in. następujące pozycje *stricte* związane z NSZZ „Solidarność”:

1. *Bądź wierny, idź! Pieśni wolności* (m.in. hymn „Solidarności”)³.
2. *Wybory '89 w Krakowie. Wspomnienia, relacje i dokumenty z kampanii wyborczej Małopolskiego Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”*⁴.
3. *19 lat Małopolskiej Solidarności: wystawa dokumentalna: 25 IX–9 X 1999 r.*⁵
4. *Solidarność. Kruszenie muru: Katalog wystawy, 8 listopada – 13 grudnia 2000 r., Instytut Jana Pawła II*⁶.
5. „Solidarność” w Gliniku-Gorlicach 1980–1989⁷.
6. *Opozycja polityczna w Krakowie w latach 1988–1989*⁸.
7. *Małopolska w hołdzie księdzu Jerzemu: katalog wystawy*⁹.
8. *Stan wojenny w Małopolsce: relacje i dokumenty*¹⁰.
9. *Zakopiańska „Solidarność” 1980–1989*¹¹.
10. „Solidarność” Małopolska 1980–1981: *wybór dokumentów*¹².
11. „Solidarność” Uniwersytetu Jagiellońskiego 1980–1989: *wybór dokumentów*¹³.

Informacja o „solidarnościowych” zbiorach FCDCN

Fundacja posiada jedną z największych – znanych obecnie nie tylko w Polsce, ale i na świecie – kolekcję wydawnictw drugiego obiegu. Bogate zbiory biblioteczne Fundacji liczą ok. 2640 skatalogowanych i – szacunkowo – ok. 450 nieskatalogowanych tytułów

³ Broszura z tekstami piosenek: *Bądź wierny, idź! Pieśni wolności*, muzyka i śpiew Stanisław Markowski, Kraków 1998, s. 20 [2].

⁴ *Wybory '89 w Krakowie. Wspomnienia, relacje i dokumenty z kampanii wyborczej Małopolskiego Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”*, red. T. Gąsowski, Kraków 1999, s. 187 [13].

⁵ *19 lat Małopolskiej Solidarności: wystawa dokumentalna: 25 IX–9 X 1999 r.*, [Kraków] 1999, s. 8. Plon akcji FCDCN w Bibliotece Jagiellońskiej pt. „Wiosenne zbieranie bibuły”.

⁶ *Solidarność. Kruszenie muru: Katalog wystawy, 8 listopada – 13 grudnia 2000 r., Instytut Jana Pawła II*, red. T. Gąsowski, A. Roliński, W.W. Wiśniewski, Kraków 2000, s. 239. To swoista synteza monograficzna poświęcona wybranym aspektom walki małopolskich środowisk opozycyjnych, w tym NSZZ „Solidarność”, z komunistycznym systemem totalitarnym.

⁷ B. Gurba, „Solidarność” w Gliniku-Gorlicach 1980–1989, Gorlice–Kraków 2000, t. 8, s. 91.

⁸ R. Kasprzycki, *Opozycja polityczna w Krakowie w latach 1988–1989*, Kraków 2003, s. 205 [3].

⁹ A. Gliksman, *Małopolska w hołdzie księdzu Jerzemu: katalog wystawy*, Kraków 2004, s. 47 [1].

¹⁰ *Stan wojenny w Małopolsce: relacje i dokumenty*, oprac. Z. Solak, J. Szarek, Kraków 2005, s. 499 [5].

¹¹ M. Korcuć, J. Szarek, *Zakopiańska „Solidarność” 1980–1989*, Zakopane 2006, s. 291 [2].

¹² „Solidarność” Małopolska 1980–1981: *wybór dokumentów*, t. 32, oprac. M. Orski, A. Roliński, E. Zajac, Kraków 2006, „Biblioteka Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego”, s. 656.

¹³ „Solidarność” Uniwersytetu Jagiellońskiego 1980–1989: *wybór dokumentów*, t. 38, oprac. T. Gąsowski, A. Roliński, Kraków 2010, „Biblioteka Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego”, s. 766 [1].

niezależnych czasopism¹⁴, tj. druków ciągłych wydawanych w Polsce bez cenzury w drugim obiegu w latach 1976–1990. W sumie daje to liczbę ok. 3100 tytułów czasopism. W tej liczbie mieszczą się w zasadzie wszystkie czasopisma niezależne drugiego obiegu wydawane w Polsce, uwzględniając zmiany tytułów tych czasopism¹⁵. Precyzyjna liczba wszystkich tytułów czasopism drugiego obiegu będzie znana po całościowym zweryfikowaniu i zakończeniu ich pełnego katalogowania w FCDCN.

Ponadto w zbiorach FCDCN znajduje się ok. 5400 tytułów niezależnych druków zwartych (książek, broszur) z tego samego okresu¹⁶. Fundacja posiada też, szacunkowo, ok. 3000 niezależnych druków ulotnych¹⁷. Wśród zbiorów Fundacji są także nieskatologowane jeszcze w pełni zasoby plakatów, niezależnej filatelistyki, nagrań, rękopisów, fotografii oraz materiałów i obiektów o charakterze muzealnym (sztandary, transparenty, powielacze z lat osiemdziesiątych). Wspomniane zbiory są obecnie w fazie wstępnego katalogowania. Służą one celom badawczym, ekspozycyjnym i edukacyjnym (edukacja muzealna, biblioteczna, patriotyczna).

Archiwalia, libraria i muzealia – to trzy aspekty omawianych zbiorów, w tym także – „zbiorów solidarnościowych” („solidarnościowe archiwalia”, „solidarnościowe libraria”, „solidarnościowe muzealia”). Stąd informacja o wybranych „solidarnościowych archiwaliach” łączy się z informacją o „solidarnościowych zbiorach bibliotecznych”. Jest tak dlatego, że pod pojęciem „archiwalia solidarnościowe” *sensu largo* kryją się zarazem częściowo „libraria solidarnościowe”, tj. w szerokim znaczeniu zbiory typowo biblioteczne (drukowane ulotki, książki, broszury, biuletyny „solidarnościowe” gromadzone przez poszczególne struktury NSZZ „Solidarność”). Należy stwierdzić, że „solidarnościowe zbiory archiwalne” *sensu stricto* stanowią w istocie niewielki procent całości danego „zbioru solidarnościowego”, wyodrębnianego tematycznie, a raczej – ściślej rzecz biorąc – proveniencyjnie, według proveniencji wytwórcy–posiadacza tekstów. Można domniemywać, że problem oddzielenia archiwaliów od librariów dotyczy nie tylko zbiorów FCDCN, ale wszystkich kolekcji „solidarnościowych”, gdziekolwiek one się znajdują.

W ramach działalności statutowej Fundacja pozyskała zbiory (dary) od ok. 1400 darczyńców¹⁸, w tym m.in. wiele indywidualnych spuścizn małopolskich działaczy „solidarnościowych” z lat osiemdziesiątych XX w. oraz archiwum Regionu Małopolskiego NSZZ „Solidarność”.

¹⁴ Według stanu na 2014 r.

¹⁵ Tu ważna uwaga: cyfry podawane przez Bibliotekę Narodową lub przez warszawską „Kartę” co do sumarycznej liczby czasopism (np. ponad 5000) są zawyżone o ok. 2000 tytułów. Biblioteka Narodowa lub „Karta” często liczyły to samo czasopismo kilkakrotnie jako odrębną pozycję w przypadku, gdy np. zmieniło ono tylko tytuł. Gdy redakcja lub wydawca, lub profil i szata graficzna pozostały nadal te same, występuje ciągłość jednego czasopisma, mimo zmian tytułów. Wykreowano w ten sposób sztucznie ok. 2000 dodatkowych „nowych” czasopism, co jednak nie ma odzwierciedlenia w rzeczywistości. FCDCN uwzględnia w swoim katalogu zmiany tytułów, weryfikuje je według stanu rzeczywistego, dlatego nie liczy tego samego czasopisma kilkakrotnie, jeśli nawet zmianie (przerecikowaniu) uległ jego tytuł. Stąd liczba ok. 3100 podawana przez Fundację jest tu najbardziej zbliżona do rzeczywistości.

¹⁶ Według stanu na 2014 r.

¹⁷ Stan na 2014 r.

¹⁸ Do 2014 r.

Zbiory FCDCN zawierają materiały o charakterze archiwalnym. Przede wszystkim do archiwaliów „solidarnościowych” należy zaliczyć Archiwum Zarządu Regionu Małopolska NSZZ „Solidarność”, obejmujące dokumenty z okresu od końca sierpnia 1980 r. do początku grudnia 1981 r. (razem 103 tomy akt). Archiwum to na początku stanu wojennego zostało zagrabione przez krakowską Komendę Wojewódzką Milicji Obywatelskiej, przemianowaną w 1983 r. na Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych, a precyzyjniej rzecz ujmując – przez komunistyczną Służbę Bezpieczeństwa, czyli ówczesną tajną państwową „policję polityczną”. Następnie, po 13 grudnia 1981 r., przewieziono je do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Według posiadanych informacji (z Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”), II Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” (1990 r.) zażądał od MSW zwrotu archiwaliów Związku zabranych przez organy bezpieczeństwa PRL w latach osiemdziesiątych XX w. Dzięki temu, na początku lat dziewięćdziesiątych, m.in. Archiwum ZRM zostało zwrócone przez MSW do Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, a następnie z KK powróciło – po 1990 r. – do ZRM w Krakowie. ZRM NSZZ „Solidarność” materiały te przekazał do Biblioteki Jagiellońskiej / FCDCN.

Należy zaznaczyć, że 103 tomy (fascykuly) zajmujące ponad 20 mb. akt z lat 1980–1981¹⁹ zawierają „solidarnościowe” dokumenty poszczególnych (w sumie 8) sekcji RM NSZZ „Solidarność” takich, jak: 1. Informacji (10 tomów), 2. Kultury (1 tom), 3. Programowa (16 tomów), 4. Praw Pracowniczych (2 tomy), 5. Warunków Życia (4 tomy), 6. Branż i Delegatur (11 tomów), 7. Kontaktów z Zakładami Pracy (9 tomów), 8. Interwencji (11 tomów). Ponadto Archiwum Regionu Małopolska obejmuje dokumentację następujących działów: 1. Zagranicznego (1 tom), 2. Administracji (2 tomy), 3. Finansowego (4 tomy), a także materiały poszczególnych branż: 1. NSZZ Indywidualnego Rzemiosła „Solidarność” (1 tom), 2. NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” (3 tomy) z lat 1980–1981.

Poza tym wśród „solidarnościowych” dokumentów znajdujących się w zasobie FCDCN znajdują się akta m.in. 13 struktur związkowych z następujących zakładów pracy w Małopolsce: 1. Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (13 tomów), 2. Krakowskiej Fabryki Aparatów Pomiarowych „MERA-KFAP” w Krakowie (6 tomów), 3. Krakowskich Zakładów Armatur „Armatura” w Krakowie (3 tomy), 4. Ośrodka Badawczo-Rozwojowego Budowy Urządzeń Chemicznych CEBEA w Krakowie (1 tom), 5. Fabryki Maszyn Wiertniczych i Górniczych „Glinik-Gorlice” w Gorlicach (6 tomów), 6. Nowotarskich Zakładów Przemysłu Skórzanego „Podhale” w Nowym Targu (2 tomy), 7. Rejonowej Spółdzielni Zaopatrzenia i Zbytu w Limanowej (1 tom), 8. Gorlickiego Przedsiębiorstwa Przemysłu Drzewnego w Gorlicach (1 tom) oraz 9. Kombinatu Metalurgicznego Huta im. Lenina w Krakowie-Nowej Hucie (63 tomy).

Poza wyżej wymienionymi archiwaliami Regionu Małopolska w zbiorach Fundacji przechowywane są dokumenty NSZZ „Solidarność”: Uniwersytetu Jagiellońskiego (akta ukryte po 13 grudnia 1981 r. w Bibliotece Jagiellońskiej, 15 tomów), Biblioteki Jagiellońskiej (15 tomów), Instytutu Botaniki UJ (5 tomów), Wydziału Prawa UJ

¹⁹ Według stanu na 2014 r.

(1 tom). W FCDCN znajdują się obecnie archiwalia wytworzone w latach osiemdziesiątych XX w.

Zasób Fundacji zawiera ponadto niezależne kolekcje biblioteczne i zbiory niezależnych wydawnictw „Solidarności” z lat osiemdziesiątych. Fundacja posiada m.in. 4 rozległe kolekcje librariów: 1) zasób WUSW (materiały przekazywane stopniowo, partiami przez Wydział Śledczy WUSW w Krakowie do Biblioteki Jagiellońskiej w latach 1987–1989 – tak, tak – to bynajmniej nie błąd w datach, bo tak było faktycznie według kilku naocznych świadków, ówczesnych pracowników BJ, m.in. mgr. Adama Rolińskiego i mgr. Jana Brzeskiego; są to głównie wydawnictwa drugiego obiegu), 2) materiały przekazane przez UOP w Krakowie w 1992 r. (wydawnictwa drugiego obiegu), 3) kolekcja wydawnictw niezależnych (także „solidarnościowych”) ze zbiorów Biblioteki OO. Dominikanów w Krakowie, 4) materiały Biblioteki Sekcji Oświaty NSZZ „Solidarność” w Krakowie.

Oprócz tego Fundacja posiada podręczne kolekcje biblioteczne druków niezależnego obiegu, gromadzone przez poszczególne struktury „solidarnościowe” konkretnych zakładów pracy, tzw. biblioteki zakładowe („biblioteczki zakładowe”): 1) biblioteczkę „solidarnościową” BJ (Bibliotekę Oddziałową), 2) biblioteczkę „solidarnościową” Instytutu Archeologii UJ, 3) biblioteczkę „solidarnościową” Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej UJ, 4) biblioteczkę „solidarnościową” Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, 5) biblioteczkę „solidarnościową” Instytutu Nafty i Gazu w Krakowie. Należy także wspomnieć biblioteczkę „solidarnościową” (tzw. bibliotekę środowiskową) – Bibliotekę Wydawnictwa „Myśli Nieinternowanych” w Krakowie zgromadzoną przez Tomasza Gugałę.

Fundacja posiada zbiory prywatne (archiwalia lub libraria) działaczy „solidarnościowych”²⁰ takich, jak:

1. Czesław Brzoza – prof. UJ (kolekcja wydawnictw drugiego obiegu);
2. Waldemar Czyż – archiwista ZRM w 1981 r., po 13 grudnia 1981 r. założyciel tzw. Archiwum Wojennego;
3. Maria Czyżowa – członek Arcybiskupiego Komitetu Pomocy Więzionym i Internowanym w Krakowie;
4. Andrzej Izdebski – działacz NSZZ „Solidarność” Spółdzielni „Gromada” w Krakowie, znany działacz KPN;
5. Marian Kaleta (archiwum dotyczące przemytu sprzętu poligraficznego ze Szwecji w latach 1978–1989 dla struktur niezależnych w kraju);
6. Tadeusz Konik – działacz NSZZ „Solidarność” WSK-PZL w Krakowie;
7. Janusz Kotarba – działacz krakowskiej opozycji, twórca niezależnego archiwum dźwiękowego w latach osiemdziesiątych;
8. Andrzej Łaptaś – działacz NSZZ „Solidarność”, po 13 grudnia 1981 r. członek RKS;
9. Maciej Mach – działacz Komisji Robotniczej Hutników i Tajnej Komisji Robotniczej Hutników w Kombinacie Metalurgicznym Huta im. Lenina;

²⁰ Stan na 2014 r.

10. Paweł Naleźniak – pracownik naukowy, autor doktoratu na temat prasy zakładowej NSZZ „Solidarność”;

11. Elżbieta Nowicka – działaczka NSZZ „Solidarność” (kolekcja wydawnictw drugiego obiegu);

12. Wojciech Pęgiel – działacz niepodległościowy, komendant Marszów Szlakiem Pierwszej Kompanii Kadrowej (kolekcja wydawnictw drugiego obiegu);

13. Zdzisław Szpejankowski – działacz NSZZ „Solidarność” z Przeworska (zbiór kilku tysięcy znaczków Poczty Solidarność oraz innych);

14. Alfred Znamierowski (wydawnictwa i nagrania audycji Radia Wolna Europa i Głosu Ameryki z lat osiemdziesiątych, w tym programy na temat NSZZ „Solidarność”).

Fundacja posiada następujące archiwa redakcyjne wydawnictw i czasopism (dokumenty poszczególnych redakcji): „Miesięcznik Małopolski” (Bogdan Rogatko), „Myśli Nieinternowane” (Tomasz Gugala), Porozumienie Prasowe „Solidarność Zwycięży” (Piotr Hlebowicz), Oficyna Literacka (Krzysztof Krzysztofiak).

W kolekcji Fundacji znajduje się także bogate archiwum fonograficzne zawierające niezależne dokumenty audio z lat osiemdziesiątych, tj. fonograficzne wydawnictwa drugiego obiegu wydawniczego (NowaKaseta, „CDN”, „KOS”, „Arka”, „Oficyna” itd.) oraz nagrania, np. z ówczesnych manifestacji, demonstracji lub pobytu w ośrodku internowania. Zbiór audio liczy blisko 1000 kaset (taśm kasetowych) i 45 szerokich taśm magnetofonowych (taśm szpulowych)²¹. Dla celów edukacyjnych część nagrań z tamtego okresu dostępna jest w Internecie. Nagrania audio (np. homilia ks. prof. Józefa Tischnera o „Solidarności” z 19 października 1980 r., przemówienie Jana Pawła II do delegacji NSZZ „Solidarność” z 15 stycznia 1981 r., zapisy audio z antykomunistycznych demonstracji NSZZ „Solidarność” i z obozu internowania działaczy NSZZ „Solidarność” w stanie wojennym) są do odsłuchania na stronie www.solidar.pl (w sekcji „Nagrania”, w zakładce „Fonoteka”). Natomiast zapisy pieśni z obozu internowania można znaleźć na stronie www.sowiniec.com.pl (w sekcji „Polska Solidarna 1956–1989”, w zakładce „Archiwum Fonograficzne / Fonoteka / Śpiewnik”). Wymienione wyżej dokumenty to oczywiście tylko przykłady materiałów – podane tutaj dla ilustracji charakteru i typu zbiorów, a nie katalog.

Niezależnie od „solidarnościowych” zbiorów nagrań audio z lat osiemdziesiątych XX w. Fundacja gromadzi także na bieżąco relacje i wspomnienia (nagrania audio) żyjących jeszcze ówczesnych działaczy NSZZ „Solidarność” z okresu 1980–1990 (w tym szczególnie cenne świadectwa z okresu „podziemia” w stanie wojennym). Zbiory te narastają systematycznie. Zebrano kilkaset godzin relacji audio (zapis cyfrowy) od kilkudziesięciu działaczy NSZZ „Solidarność”, m.in. ze Szczecina, Świdnika i Krakowa²². Owe niepowtarzalne współczesne relacje audio są odtworzonymi z pamięci dokumentami (tzw. historia mówiona) ukazującymi działalność NSZZ „Solidarność”, komplementarnymi wobec dokumentów papierowych z epoki, pozwalającymi z perspektywy rzeczywistych uczestników i świadków wydarzeń zobaczyć dany problem aktywności

²¹ Według stanu na 2014 r.

²² Do 2014 r.

ówczesnych lokalnych struktur „solidarnościowych” czy pewnych wydarzeń w życiu społecznym zmierzających do uwolnienia się od komunizmu.

Do archiwaliów „solidarnościowych” zaliczyć należy także zbiór ponad 18 000 wycinków prasowych z prasy zagranicznej (głównie anglo- i niemieckojęzycznej) dotyczących wydarzeń związanych z powstaniem i działalnością NSZZ „Solidarność” w latach 1980–1990 (i później). Wycinki te były zbierane systematycznie i długookresowo, dzień po dniu, z najważniejszych gazet (głównie dzienników) i czasopism (zwłaszcza tygodników) zachodnich, jako cenny materiał informacyjny na temat recepcji „sprawy polskiej”, w tym m.in. papieża Jana Pawła II i NSZZ „Solidarność” na Zachodzie w latach 1980–1990.

Problemy metodologiczne związane ze zbiorami „solidarnościowymi” wynikłe z doświadczeń w BJ i FCDCN

Stan badań. Zagadnienie druków drugiego obiegu w BJ i FCDCN ma swoją literaturę przedmiotu. Współpracownicy Fundacji, m.in. Adam Roliński i Jan Brzeski, mają wieloletnie (już około ćwierćwieczne) doświadczenie w zakresie opracowywania druków niezależnego obiegu wydawniczego w Polsce (zob. *Sprawozdanie z realizacji projektu badawczego „Dokumenty niezależnego ruchu wydawniczego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej”*²³). Wspomniany projekt, realizowany w latach 1991–1995, był prekursorskim przedsięwzięciem w zakresie opracowania druków drugiego obiegu nie tylko w skali ogólnopolskiej. Przy okazji opracowywania sprawozdania (raportu) z realizacji tegoż projektu jego współwykonawcy – A. Roliński i J. Brzeski, skoncentrowali się także na istotnych zagadnieniach metodologicznych (rozdziały: 1. *Definicja i klasyfikacja wydawnictw niezależnych*, 2. *Wybór bazy danych*, 5. *Bibliografia zawartości ważniejszych czasopism drugiego obiegu*). Wnioski metodologiczne płynące z tychże badań można by wykorzystać obecnie przy przygotowaniu przewodnika po rozproszonych zbiorach NSZZ „Solidarność”, a następnie przy tworzeniu ogólnopolskiego katalogu owych zbiorów „solidarnościowych”. Zauważyć należy, że wspólny katalog wirtualny rozproszonych zbiorów „solidarnościowych” jest na razie tylko postulatem, nie było dotąd jakiegokolwiek naukowej dyskusji na temat jego kształtu, zasięgu, zakresu, form opisu i ram zawartości treści. Trzeba podkreślić, że wszelkie dotychczasowe opracowania zbiorów „solidarnościowych” mają charakter cząstkowy, np. katalogi FCDCN.

Warto zwrócić uwagę na zaproponowany przez A. Rolińskiego i J. Brzeskiego podział dokumentów drugiego obiegu ze względu na formę (podział formalny): I. Druki: 1) wydawnictwa zwarte (druki zwarte), 2) wydawnictwa ciągłe (prasa – czasopisma), 3) druki ulotne (a/ ulotki, b/ plakaty i afisze, c/ kalendarze), 4) filatelistyka (a/ znaczki, b/ koperty, c/ kartki [pocztówki, karty pocztowe], d/ imitacje banknotów, e/ cegiełki, f/ ekslibrisy); II. Inne formy przekazu informacji: 1) fotografie, 2) kasety magnetofonowe i [kasety] wideo, 3) teleksy, 4) miscellanea (a/ transparenty, b/ znaczki [plakietki

²³ J. Brzeski, A. Roliński, *Sprawozdanie z realizacji projektu badawczego „Dokumenty niezależnego ruchu wydawniczego w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej”*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1995, R. 45, s. 209–220.

metalowe lub plastikowe], c/ matryce [drukarskie], d/ diapozytywy, e/ proporczyki, f/ pozostałe); III. Archiwalia (zespoły lub fragmenty zespołów archiwalnych organizacji niezależnych w PRL); IV. Wycinki prasowe (krajowe i zagraniczne dotyczące opozycji w PRL); V. Materiały pomocnicze dotyczące niezależnego ruchu wydawniczego w PRL: 1) bibliografie (ogólne, regionalne, tematyczne i szczegółowe); 2) opracowania, 3) artykuły, 4) prace magisterskie dotyczące drugiego obiegu i opozycji w PRL. Owe metodologiczne uwagi warte są uwzględnienia przy opracowywaniu przewodnika po zbiorach „solidarnościowych” w Polsce i katalogu wirtualnego rozproszonych archiwaliów Związku. Kwestię tę omówiono dalej jako odrębną, jakkolwiek ściśle wynikającą z wieloletnich doświadczeń nad opracowaniem m.in. „solidarianów” w Bibliotece Jagiellońskiej i później w Fundacji.

Odzwierciedleniem ogólnego podziału (ustrukturyzowania zaproponowanego przez wspomnianych autorów) w jakimś stopniu jest struktura (schemat ogólny) obecnie rozbudowanej i publicznie dostępnej w Internecie dla celów badawczych i edukacyjnych – elektronicznej bazy danych FCDCN (www.sowiniec.com.pl). W tym sensie można powiedzieć, że J. Brzeski i A. Roliński położyli metodologiczne podwaliny pod strukturę katalogu zbiorów drugoobiegowych w BJ i FCDCN, a wspomniany raport jest tego dowodem. Można powiedzieć, że dwaj członkowie NSZZ „Solidarność” – A. Roliński i J. Brzeski z początkiem lat dziewięćdziesiątych XX w. stworzyli „krakowską szkołę” opracowywania zbiorów drugiego obiegu, zarówno pod względem teoretycznym (teoria – opisy sposobów/metod katalogowania), jak i praktycznym (katalogowanie).

W osobnym artykule A. Roliński i J. Brzeski zajmowali się także specjalistycznymi kwestiami dotyczącymi opracowywania niezależnych wydawnictw ciągłych (czasopism drugiego obiegu z okresu 1976–1980)²⁴. Autorzy ci, przy okazji tworzenia katalogu owych niezależnych ciągłych wydawnictw przedsięwziętych, zanotowali szczegółowe spostrzeżenia związane z ich opracowaniem, warte uwzględnienia także i przy opracowywaniu przewodnika po rozproszonych zbiorach NSZZ „Solidarność” (w zakresie czasopism „solidarnościowych” z lat osiemdziesiątych XX w.), według podobnego schematu formalnego.

Marek Jastrzębski i Adam Roliński w swej specjalistycznej publikacji pt. *O problemach związanych z opracowaniem bibliograficznym wydawnictw drugiego obiegu*²⁵ zajęli się metodologią klasyfikowania, katalogowania i opracowywania bibliograficznego, a także sporządzania bibliografii druków niezależnych drugiego obiegu w Polsce. Przypomnieli dzieje wcześniejszych, cząstkowych prób opracowania zestawień bibliograficznych druków niezależnych (w tym „solidarnościowych”), tj. prac podejmowanych jeszcze w latach osiemdziesiątych XX w. w drugim obiegu oraz – już oficjalnie – w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. We wspomnianym studium autorzy zanalizowali krytycznie owe próby bibliograficzne, wykazując m.in. błędy metodologiczne popełnione

²⁴ J. Brzeski, A. Roliński, *Wydawnictwa drugiego obiegu w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej – katalog: wydawnictwa ciągłe*, cz. 1: 1976–VIII 1980, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1995, R. 45, s. 221–250.

²⁵ M. Jastrzębski, A. Roliński, *O problemach związanych z opracowaniem bibliograficznym wydawnictw drugiego obiegu*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1995, R. 45, s. 252–264.

w trakcie z sporządzania owych pierwszych, cząstkowych bibliografii. Warto skorzystać z tych doświadczeń także obecnie i sięgnąć po wspomniane teksty przed rozpoczęciem wspólnych prac nad edukacyjnym przewodnikiem i katalogiem „solidarnościowym” celem uniknięcia typowych błędów. Istotne przy tworzeniu przewodnika po zbiorach „solidarnościowych” z lat osiemdziesiątych jest podział i przyporządkowanie owych druków NSZZ „Solidarność” do określonej kategorii artefaktów (tu: określonego typu wytworów tekstowych).

Obecnie, w XXI w. – z punktu widzenia opracowania ogólnopolskiego przewodnika po zbiorach „solidarnościowych” i katalogu wirtualnego owych zbiorów – ważne jest uprzednie przyjęcie odpowiedniej metodologii i systematyki podziału. W tym kontekście należy przypomnieć, że M. Jastrzębski i A. Roliński zaproponowali, aby w ramach drugiego obiegu wydawniczego (tj. niezależnego ruchu wydawniczego) wyróżnić cztery typy wydawnictw niezależnych (cztery obszary tematyczne druków wydawanych poza cenzurą w PRL):

1. Niezależne wydawnictwa podziemne:

a) druki o charakterze polityczno-społeczno-kulturalnym: druki niezależnych oficyn wydawniczych, organizacji, partii politycznych, (niezależnego) harcerstwa, uczniowskie, podziemnej „Solidarności” i Niezależnego Zrzeszenia Studentów zwane „drugim obiegiem”, domyślnie: z okresu od 13 grudnia 1981 r. do czasu zniesienia cenzury w 1990 r. (*vel* do momentu oficjalnego ujawniania się wydawców/wydawnictw);

b) druki alternatywno-kontestacyjne zwane „trzecim obiegiem” (np. ziny, fan-ziny).

2. Niezależne wydawnictwa związkowe, rozumiane jako druki NSZZ „Solidarność”, związków rolniczych (NSZZ RI „Solidarność”) i NZS – wszystkie druki z okresu legalnego (dodajmy: i przedlegalnego, ale dążącego do legalności) działania tych organizacji: sierpień 1980 r. – 12 grudnia 1981 r.

3. Niezależne wydawnictwa religijne, tj. druki o treści religijnej – kościelne (ale niesygnowane przez oficjalne struktury Kościoła rzymskokatolickiego) oraz druki innych wyznań, np. buddyjskie (dotyczy to okresu 1976–1990).

4. Niezależne wydawnictwa pozostałe, np. druki z zakresu astrologii (w tym – horoskopy), ezoteryki (wróżby, przepowiednie), ziołolecznictwa, beletrystyki fantastycznej (*science fiction*), erotyki lub pornografii (jak je nazwano: „związane z cenzurą obyczajową”), a także nielegalne przedruki z wydawnictw oficjalnych (nieдоступnych w tzw. pierwszym obiegu, a szczególnie poszukiwanych).

Zdaniem Marka Jastrzębskiego i Adama Rolińskiego, te cztery typy wydawnictw niezależnych (z reguły prywatnych) przełamywały monopol wydawniczy państwa komunistycznego na druk. Przy tworzeniu przewodnika po rozproszonych zbiorach „solidarnościowych” można skorzystać z wyżej wymienionej konstatacji. Wszak druki „solidarnościowe” (niezależne druki związkowe) stanowią odrębną kategorię wśród druków „niezależnych”, także w zbiorach Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego.

Odnosząc (aplikując) wspomniany metodologiczny podział formalny do zbiorów „solidarnościowych” (druków „solidarnościowych”) przeznaczonych do opisu w postulowanym przewodniku po rozproszonych zbiorach NSZZ „Solidarność”, należy

stwierdzić, że druki „solidarnościowe” (1980–1990) – jako literatura – wchodzą w zakres dwóch grup artefaktów w obrębie omawianej tu klasyfikacji:

Grupa 1. – niezależne wydawnictwa podziemne: druki o charakterze polityczno-społeczno-kulturalnym (tu: druki niezależne podziemnej „Solidarności”), należące do drugiego obiegu, z okresu od 13 grudnia 1981 r. do czasu zniesienia cenzury w 1990 r. (*vel* do momentu oficjalnego ujawniania się – zgodnie z zaleceniami ministerialnymi w 1990 r. – w zależności od tego, jaką definicję daty końcowej drugiego obiegu przyjmujemy).

Grupa 2. – niezależne wydawnictwa związkowe, tu rozumiane jako druki NSZZ „Solidarność” i związków rolniczych „Solidarności” (NSZZ RI „Solidarność”, w tym na początku – „związki związków” pod różnymi nazwami, np. „Solidarność Chłopska”, „Solidarność Wiejska”, Chłopskie Związki Zawodowe) oraz innych tworzonych wtedy związków „solidarnościowych” (np. NSZZ Indywidualnego Rzemiosła „Solidarność” etc.) – wszystkie druki z okresu legalnego (dodajmy: lub dążącego do legalizacji) dokumentujące działania tych organizacji (od sierpnia 1980 r. do 12 grudnia 1981 r. włącznie), mając świadomość, że NSZZ „Solidarność” została zarejestrowana dopiero 10 listopada 1980 r., a NSZZ RI „Solidarność” 12 maja 1981 r. oraz to, że pewnych związków „solidarnościowych” nie udało się w ogóle zarejestrować w sądzie przed 13 grudnia 1981 r. (natomiast druki owych struktur *in statu nascendi* istnieją i należy je uwzględnić jako dziedzictwo „Solidarności”). Nie można się skupić w projektowanym edukacyjnym przewodniku tylko na zbiorach „solidarnościowych” „pracowniczej” NSZZ „Solidarność”, odrzucając przy tym np. zbiory NSZZ RI „Solidarność” lub tym podobnych.

Wracając do kwestii metodologii opracowania druków drugiego obiegu, należy zauważyć, że Jan Brzeski i Adam Roliński w jednym ze swoich artykułów zajmowali się również problematyką polskich konspiracyjnych wydawnictw ciągłych w czasie okupacji sowieckiej²⁶. Warto skorzystać obecnie z pewnych doświadczeń przy katalogowaniu wydawnictw ciągłych także przy tworzeniu przewodnika po rozproszonych zbiorach „solidarnościowych”. Wypracowana metodologia opisu konspiracyjnych wydawnictw ciągłych z lat czterdziestych i metodologia opisu niezależnych wydawnictw „solidarnościowych” z lat osiemdziesiątych są wszak podobne, tylko odniesione do innego okresu działania opozycji w PRL. Zmiana zakresu czasowego nie zmienia metody opisu, skoro mamy do czynienia z drukami podobnego typu (antykomunistycznymi).

Na uwagę współtwórców edukacyjnego przewodnika po rozproszonych zbiorach „solidarnościowych” zasługuje szczególnie podstawowe dzieło w polskiej bibliografistyce – *Katalog druków zwartych drugiego obiegu wydawniczego 1976–1990 ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*²⁷ autorstwa A. Rolińskiego i J. Brzeskiego z BJ / FCDCN. To jest niepowtarzalne w swoim rodzaju i – jak dotąd – jedyne tak pełne zestawienie książek i broszur wydanych poza cenzurą w Polsce w latach 1976–1990, przechowy-

²⁶ J. Brzeski, A. Roliński, *Polska prasa konspiracyjna pod okupacją sowiecką (1944–1949): katalog zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1996, R. 46, s. 285–308. W tymże artykule znajduje się alfabetyczny katalog wspomnianych periodyków ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej.

²⁷ *Katalog druków zwartych drugiego obiegu wydawniczego 1976–1990 ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 12, oprac. J. Brzeski, A. Roliński, Kraków 2001, „Bibliotheca Iagellonica. Fontes et Studia”, s. 469 [3].

wanych obecnie w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Wspomniani autorzy w wyżej wymienionej publikacji przedstawili rzeczowo – w osobnych podrozdziałach – kolejno, takie zagadnienia teoretyczne (i/lub metodologiczne) jak: dzieje druków drugiego obiegu (*Historia*), zakres i sposób rozumienia pojęć „druk zwarty” i „druk drugiego obiegu”, czyli określenia podstawowych terminów (*Definicja*), dotychczasowe ustalenia badawcze odnośnie do tychże druków (*Stan badań*), charakterystykę druków zwartych w zbiorach BJ (*Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej*), sposób wyboru (metoda) materiałów do katalogu (*Dobór materiałów*), rozmieszczenie informacji katalogowych (*Układ katalogu*), wzór opisu bibliograficznego (*Opis bibliograficzny*) oraz ogólne wnioski, co do pracy katalogowej tego typu druków drugiego obiegu (także „solidarnościowych” druków zwartych). Katalog zawiera 5302 dość szczegółowe opisy bibliograficzne, w porządku alfabetycznym (A–Ż). Wyżej wymienionego, sprawdzonego w praktyce wzorca, zestawiającego merytorycznie wskazówki metodologiczne, nie powinno zabraknąć przy tworzeniu edukacyjnego przewodnika po rozproszonych zbiorach NSZZ „Solidarność” oraz edukacyjnego, wirtualnego katalogu *on-line*, który dotyczyć ma owych „rozproszonych zbiorów solidarnościowych” w Polsce i poza granicami kraju. Należy zauważyć, że istnieją także inne, bibliotekoznawcze, publikowane pozycje merytoryczne, do których warto sięgnąć²⁸ przy opracowywaniu zarówno przewodnika, jak i katalogu „rozproszonych zbiorów solidarnościowych”. Podobnego typu inicjatywa dotycząca przewodnika po archiwach dotyczących treściowo transformacji państwowej lat 1989–1991 ma już swoją literaturę przedmiotu²⁹. Można spróbować wykorzystać do dyskusji nad przewodnikiem niektóre elementy metodologiczne tam zawarte³⁰. Wskazują tu na doświadczenie „szkoły krakowskiej” związanej z Biblioteką i Fundacją w opracowywaniu drugiego obiegu w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej i Fundacji Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego.

²⁸ Na przykład: S. Rudka, *Wrocławskie pisma bezdebitowe. Bibliografia*, Wrocław 1992, s. 155 [19]; *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976–1990*, red. S. Skwirowska, Warszawa 2001, s. 593; szczególnie zob. tam: wstęp, indeksy (opracowanie materiału S. Skwirowska, J. Podurgiel) – indeks przedmiotowy: s. 5–57, indeks instytucji sprawczych: s. 58–71; indeks osobowy: s. 72–92; indeks miejsc wydania: s. 93–[132].

²⁹ „Archiwa Przełomu 1989–1991” w czasach przełomu. *Przegląd źródeł – ocena stanu zachowania i mapa rozmieszczenia. Materiały z II ogólnopolskiego seminarium. Pałac Prezydencki, 15 października 2012 r. Pod honorowym patronatem prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Bronisława Komorowskiego*, red. T. Grabczyńska et al., Warszawa 2013, s. 157 [3].

³⁰ Na przykład terminologia: „zbiór dokumentów” występuje w rozdziale pt. *Kolekcje i spuścizny*. Zob. M. Kiełtiński, *W zasobnej sieci archiwów państwowych* [w:] „Archiwa Przełomu 1989–1991”..., s. 78–84. Terminologii „zbiór” używa także T. Krawczak – *Nieustający dopływ akt, czyli jak powiększać zbiory, spuścizny* [w:] „Archiwa Przełomu 1989–1991”..., s. 75–77.